

03

RELIGION OG MENNESKERETTIGHETER

I de siste 10-20 årene har temaet *religion og menneskerettigheter* kommet sterkere på dagsorden også i en rent samfunnsmessig kontekst. Dette har sammenheng med det som har vært kalt «religionens tilbakekomst» i den offentlige sfære. I dag ser vi tydeligere hvordan mange av de spørsmålene som står i sentrum for diskusjonen både om menneskerettighetene generelt og om spesifikke rettigheter, har en viktig religiøs dimensjon. Samtidig har vi i økende grad blitt oppmerksom på det tvetydige i religionenes forhold til menneskerettighetene. Ofte har religion blitt brukt til å legitimere menneskerettighetsbrudd, for eksempel ut fra forestillinger om at det eksisterer bestemte rangordninger i samfunnet som gir grunnlag for ulik behandling av mennesker. Men religionene har også vært en kilde til kritikk av brudd på menneskerettighetene, med utgangspunkt i religiøse forestillinger om likhet og rettferdighet, om universell omsorg og kjærlighet.

OFTEN HAR RELIGION BLITT BRUKT TIL Å LEGITIMERE MENNESKERETTIGHETSBRUDD, FOR EKSEMPEL UT FRA FORESTILLINGER OM AT DET EKSISTERER BESTEMTE RANGORDNINGER I SAMFUNNET SOM GIR GRUNNLAG FOR ULIK BEHANDLING AV MENNESKER.

Et uttrykk for denne interessen er at mange religiøse grupperinger både nasjonalt og internasjonalt har engasjert seg for menneskerettighetsspørsmål, samtidig som religiøse trossamfunn i økende grad har forsøkt å implementere menneskerettslige normer i sin egen virksomhet.

Menneskerettighetene – et problematisk tema for religioner

Det er på ingen måte slik at menneskerettighetene alltid har vært selvsagte i religiøse tradisjoner. Både tidligere og i dag kan vi se kritikk av menneskerettighetene ut fra et religiøst ståsted, og det er ikke vanskelig å hente fram grelle eksempler på hvordan religion er blitt brukt til å undertrykke mennesker og krenke grunnleggende rettigheter for enkeltmennesker og grupper.

I dag er det kanskje forholdet til menneskerettighetene innenfor islam som har fått størst fokus, blant annet fordi ytterliggående islamistiske grupper gjerne betegner menneskerettighetene som en vestlig oppfinnelse som ikke er forenlig med islamsk tro. Men innenfor alle religiøse tradisjoner finner vi eksempler på hvordan religion er blitt brukt til å rettferdiggjøre brudd på menneskerettighetene og forsvare ulikheter og maktrelasjoner som fører til at mennesker undertrykkes, utsettes for vold og forfølges. Noen ganger har det sammenheng med at det finnes trekk i den religiøse tradisjonen som tenderer i retning av hierarki og forskjellsbehandling mellom mennesker, som i det indiske kastesystemet, som er nært forbundet med hinduistiske tradisjoner. I mange religioner er det en tendens til å undervurdere livet her og nå til fordel for en fremtidig fullkommen tilværelse, og det kan også føre til at interessen for menneskers rettigheter blir svekket. Det kan gjelde både religioner som har en sterk endetidsforventning og religioner der virkelighetsforståelsen er preget av tanken om karma og gjenfødelse.

Den dominerende fortellingen om religion og menneskerettighetene har derfor vært fortellingen om hvordan religionene har stilt seg i motsetning til menneskerettighetene og legitimert undertrykkelse, slaveri, utbytting og forskjellsbehandling. Denne fortellingen handler gjerne om hvordan moderne, fornuftsbaserte og sekulære tanker gradvis har overvunnet de religiøse hindringene for menneskerettighetene og ført oss dit vi er i dag, med et omfattende menneskerettighetsregime som har vokst fram etter andre verdenskrig.¹² I alle fall delvis kan denne fortellingen hente støtte i religiøse og teologiske utsagn i ulike religioner, som har tendert mot å karakterisere menneskerettigheter utelukkende som en sekulær idé med røtter i opplysningstiden, og som et fremmedelement i en religiøs virkelighetsforståelse.

Slike oppfatninger kjenner vi også fra kristne tradisjoner. Det er en velkjent sak at tradisjonell luthersk politisk etikk lenge stilte seg kritisk til menneskerettighetene. Det samme gjelder katolsk og ortodoks teologi, som lenge oppfattet menneskerettigheter som en moderne, liberal oppfinnelse med sekulære røtter.

Men det finnes også en alternativ fortelling om religion og menneskerettigheter som handler om hvordan religiøse tradisjoner også har bidratt positivt til å legge grunnlaget for den moderne menneskerettighetstenkningen. Det er ikke dekkende å stille opp en motsetning mellom religiøse og sekulære ideer her. Overgrep mot menneskerettigheter kan like gjerne begrunnes ut fra sekulære ideologier; det har vi sett mange eksempler på, ikke minst i det 20. århundres totalitære ideologier. Og religiøse tradisjoner har bidratt både ideologisk og praktisk til å støtte opp om å forsvare grunnleggende menneskerettigheter som trosfrihet og sosial rettferdighet.

Begrunnelse for menneskerettighetene i ulike religiøse tradisjoner

I den nytenkningen som har skjedd på religiøst hold de siste tiårene, har et sentralt spørsmål vært hvordan de ulike religiøse tradisjoner ut fra

sitt eget grunnlag kan begrunne et engasjement for menneskerettighetene. Vi skal derfor se på hvordan representanter for ulike religiøse tradisjoner, både ikke-kristne og kristne, har forsøkt å finne positive begrunnelser for menneskerettighetene i sin egen tradisjon, og skape grunnlag for dialog mellom religionene om hvordan vi sammen kan styrke kampen for menneskerettighetene.¹³

I *jødedommen* er det en grunnleggende teologisk tanke at Gud er verdens skaper og også den som eier den. Skapelsen av mennesket i Guds bilde er også en viktig begrunnelse for å ta vare på og beskytte menneskelivet. Ifølge jødisk tro er mennesket i stand til å ta moralske valg, til å skille mellom godt og ondt. Mennesket har evne til å tenke og tale, og også til å elske. Hvert enkelt menneske er et unikt individ som har en uendelig verdi. Sentralt i jødedommen står tanken om Guds pakt med sitt folk på Sinai, som begrunner en rekke påbud og forbud. Paktstanken betyr likevel ikke at menneskerettighetene bare gjelder jøder. Pakten kan forstås som en modell for hvordan alle folkeslag bør behandle hverandre. Dessuten finnes en annen pakt, Noa-pakten, som begrunner grunnleggende etiske bud for alle mennesker. Selv om det ikke primært er rettigheter, men *plikter* som står i fokus i jødisk teologi, er det i dag vanlig å hevde at den jødiske lov er grunnleggende for mange ulike menneskerettigheter, både når det gjelder frihet, likhet og rettferdighet.

For *islam* har den moderne diskursen om menneskerettighetene betydd en stor utfordring. Ikke minst har radikal islamisme og fundamentalisme gitt inntrykk av at det finnes en uoverstigelig kløft mellom islam og moderne menneskerettighetstenkning. Ofte blir menneskerettighetene kritisert for å være preget av vestlige, sekulære ideer og oppfattet som uforenlige med islam. På den andre siden er det en økende interesse også blant muslimske jurister og teologer for å se forbindelseslinjer mellom islam og menneskerettighetene, ut fra det potensialet som ligger i islamsk lære. Slike forsøk på nytenkning og ny fortolkning av tradisjonell islamsk teologi tar ofte utgangspunkt i forståelsen av at loven (*Shari'a*) utgjør en begrensning for myndighetene som hindrer vilkårlig maktutøvelse, og som dermed gir rom for menneskerettigheter. Tanken om Guds

[12] Se Thomas Banchoff & Robert Wuthnow, *Religion and the Global Politics of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press 2011, s. 2ff.

[13] Se *Human rights and responsibilities in the world religions*, eds. Joseph Runzo, Nancy M. Martin & Arvind Sharma, Oxford: Oneworld Publications, 2008.

allmakt kan forstås som grunnlag for ideer om et rettferdig samfunn, der barmhjertighet, respekt for menneskelig mangfold og beskyttelse av menneskelivet er naturlige konsekvenser, hevdes det av moderne islamske forkjempere for menneskerettighetene.

For *hinduismen* er den hierarkiske tenkemåten, ikke minst i kastesystemet, et problem i forhold til menneskerettighetene. Men Mahatma Gandhis innsats for å skape større likhet i samfunnet har betydd en viktig impuls for moderne menneskerettighetstenkning også i hinduismen. Gandhi begrunnet sitt engasjement i fundamentale trekk i en hinduistisk virkelighetsforståelse og i respekten for alle menneskers verdighet. I den grad universelle og egalitære aspekter ved *dharma* blir understreket, kan moderne hinduisme akseptere likhet og individuelle rettigheter, kombinert med vekt på gjensidighet og komplementaritet i stedet for en hierarkisk modell.

Innenfor *buddhismen* har betydningen av menneskerettighetene vært understreket i de senere tiår, ikke minst av Dalai Lama. Men også her finnes kritiske røster som hevder at menneskerettighetene har sammenheng med vestlig kolonialisme. Likevel har mange buddhister i vår tid hevdet at buddhismen i sitt vesen er åpen for menneskerettighetene, men at de kimer til menneskerettighetstenkning som ligger implisitt i førmoderne buddhisme, må trekkes fram og gjøres eksplisitt i vår tid. Samtidig har også moderne buddhister pekt på forskjellene mellom tradisjonell buddhistisk lære og etikk og liberale vestlige oppfatninger av rettigheter.

Menneskerettighetene i ulike kristne tradisjoner

Det er også kommet flere viktige bidrag til forståelsen av menneskerettighetene ut fra et kristent perspektiv, som viser hvordan de ulike kristne konfesjoner gradvis har utviklet en mer positiv forståelse av menneskerettighetene og forsøkt å finne begrunnelser for dem i sin egen tradisjon.

[14] John Witte, Jr. and Frank S. Alexander (ed.s): *Christianity and Human Rights: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press 2010.

[15] Ibid.

John Witte, Jr. og Frank S. Alexander kom i 2010 ut med boken *Christianity and Human Rights: An Introduction*.¹⁴ Første delen av denne boken inneholder en rekke bidrag av mer historisk karakter, der fremveksten og utviklingen av menneskerettighetene i jødedommen og i kristendommen blir behandlet. Andre del tar for seg den moderne menneskerettighetsinstitusjonen ut fra kristne perspektiver og ser på bestemte utfordringer, som religiøs proselyttisme, religionsfrihet, barns og kvinners rettigheter, retten til rent vann, osv. Desmond Tutu bidrar med åpningsartikkelen med temaet «To be human is to be free», mens Robert Bellah i sin avsluttende artikkel stiller spørsmålet «Can Christianity contribute to a global civil religion?» I siste del av artikkelen, skrevet i 2009 under inntrykket av finanskrisen, kommer han med følgende konklusjon: «It is possible, though by no means certain, that the present crisis might provide the environment for a major step forward in the creation of a global civil society and a global cultural consensus with a religious dimension».

Et generelt trekk innenfor kristne tradisjoner i dag er at argumentasjonen for menneskerettighetene på basis av teorier om en naturrett er mindre utbredt enn tidligere. Heller ikke i katolsk sosiallære har den klassiske naturretslige tenkningen samme vekt som før, men er til en viss grad avløst av en begrunnelse av menneskerettighetene i menneskeverdet, i det enkelte menneskets verdi som skapt i Guds bilde og gjenstand for Guds frelse. Det tales nå om at fornuften er «opplyst av åpenbaringen», og i de fleste kristne tradisjoner er det enighet om at menneskerettighetene må fortolkes i lys av troen på den treenige Gud. Samtidig er det vanlig å hevde at det er stor overensstemmelse mellom den moralske innsikt som finnes i menneskers fornuft og kristne etiske prinsipper og verdier, og at det er viktig for kristne å samarbeide med alle mennesker «av god vilje» for å forsvare og styrke menneskerettighetene.¹⁵

Men fortsatt finnes det forskjeller mellom ulike teologiske begrunnelser for menneskerettighetene innenfor kristne tradisjoner. Vi kan identifisere fire ulike posisjoner i det økumeniske arbeidet med menneskerettigheter: ortodokse, romersk-katolske, lutherske og reformerte begrunnelsesstrategier. Ortodoks teologi legger vekt på en trinitarisk teologi som begrunnelse, mens katolsk teologi betoner skapelsen og naturretten som basis for

menneskerettighetene. Luthersk teologi har ofte tatt utgangspunkt i rettferdiggjørelseslæren som grunnlag for den kristnes frihet og ansvar for sin neste, mens reformert teologi har vektlagt den nye pakten i Kristus som kriterium for vurdering av aktuelle naturlige rettigheter og menneskerettigheter. Likevel er det en økende tendens i alle tradisjoner til å fortolke menneskerettighetene i lys av en kristen antropologi som legger vekt på mennesket som skapt i Guds bilde, og dermed på menneskets ukrenkelige verdighet. I kristen teologi er det derfor vanlig å forstå menneskerettighetene ikke som basert på en forståelse av menneskets «iboende» godhet eller på menneskelige egenskaper eller handlinger, men på en teologisk tolkning av Guds virksomhet i skapelse og forløsning.

LIKEVEL ER DET EN ØKENDE TENDENS I ALLE TRADISJONER TIL Å FORTOLKE MENNESKERETTIGHETENE I LYS AV EN KRISTEN ANTROPOLOGI SOM LEGGER VEKT PÅ MENNESKET SOM SKAPT I GUDS BILDE, OG DERMED PÅ MENNESKETS UKRENKELIGE VERDIGHET.

Fortsatt er det forskjeller i måten å forholde seg til menneskerettighetene på i et økumenisk perspektiv. Men enten vekten i den teologiske fortolkning ligger på nåden eller pakten, skapelsen eller forløsningen, er det stor grad av enighet innenfor de store teologiske tradisjoner om at kristne har et ansvar for å støtte og forsvare menneskerettighetene, fordi de i lys av kristen tro kan forstås som uttrykk for nestekjærligheten og våre forpliktelser overfor andre mennesker i fellesskapet. Dette fører gjerne til en betoning av fellesskapets betydning og en kritisk holdning til å forstå menneskerettighetene som uttrykk for det autonome individets rettigheter, løst fra fellesskapet.

Den teoretiske diskusjonen om forholdet mellom menneskerettigheter og religiøse tradisjoner viser at det fortsatt eksisterer forskjellige og til dels motstridende holdninger innad i de ulike religionene. Tradisjonelt har de

fleste religiøse tradisjoner inntatt en skeptisk eller avvisende holdning til menneskerettighetene. Både den katolske kirke og mange protestantiske kirkesamfunn stilte seg kritiske til idealene fra opplysningstiden og den franske revolusjon om «frihet, likhet og brorskap», og også i de andre verdensreligionene har det vært – og er til dels fortsatt – mange skeptiske røster som advarer mot en positiv anerkjennelse av menneskerettighetene. Men vi ser også, i økende grad, en bevegelse i retning av å anerkjenne og implementere menneskerettighetene i de aller fleste religiøse tradisjoner i dag, selv om enkelte konservative grupperinger og religiøse ekstremister fortsatt inntar en avvisende holdning.

I tillegg til interessen for det prinsipielle forholdet mellom menneskerettighetene og de ulike religiøse tradisjoner, kommer det konkrete menneskerettighetsengasjement som finner sted innenfor ulike trossamfunn både lokalt, nasjonalt og globalt. En rekke ulike kristne samfunn og grupper har engasjert seg i kampen for demokrati, menneskerettigheter og trosfrihet, for kvinners og barns rettigheter, for minoriteters og underprivilegertes rettigheter, for avskaffelse av dødsstraff og tortur, for klimarettigheter og kamp mot fattigdom.

Religionsdialog om menneskerettighetene

Innenfor de fleste religiøse tradisjoner har det altså vært forsøk på å finne begrunnelser for menneskerettighetene i egen tradisjon og teologi. Dette har også ført til dialog på tvers av religionene. Særlig i de siste 20 årene har det vokst fram en religionsdialog som også omfatter etiske spørsmål og menneskerettigheter. Et eksempel på hva denne religionsdialogen om menneskerettighetene har ført til, er erklæringen *Universal Declaration of Human Rights by the World's Religions* som har blitt utarbeidet gjennom en fellesreligiøs dialog som startet i USA på midten av 1990-tallet.¹⁶ Dette arbeidet tok utgangspunkt i fire temakretser: 1. Religion og røtter til konflikt, 2. Militant eller «fundamentalistisk» religion, 3. Universalisme vs. relativisme i menneskerettighetene, 4. Religionens positive ressurser for menneskerettighetene. Erklæringen om menneskerettigheter i verdensreligionen kan karakteriseres som en «top-down»-tilnærming til problematikken, i motsetning til en «bottom-up»-tilnærming, ettersom dokumentet er blitt til ved at en mindre gruppe har laget et dokument som de ulike religioner inviteres til å slutte seg til.

[16] http://gcwr2011.org/universal_declaration_of_human_rights_by_the_world's_religions.htm. Se også *Human rights and responsibilities in the world religions*, s. 131-147.

Abdullahi A. An-Na'ims artikkel «The synergy and interdependence of human rights, religion and secularism»¹⁷, argumenterer for at disse tre elementene bør stå i et fruktbart vekselvirkningsforhold til hverandre, og at alle tre trenger korrektiver fra de to andre. An-Na'im anvender dette spesielt på menneskerettsdiskursen i islam, men mener at alle religiøse tradisjoner trenger å bli korrigert av menneskerettighetsdiskursen og av sekularismen, samtidig som sekularismen trenger den religiøse tilnærmingen for ikke å bli ensporet.

I artikkelen «The religious perspective: Dignity as a foundation for human rights discourse»¹⁸, argumenterer Arvind Sharma for at «human dignity» er en basis for menneskerettighetene som verken er for snever juridisk eller for «luftig», slik det lett kan bli når menneskerettighetene baseres på religion eller moral. Sharma hevder at «human dignity» også kan bidra til å bygge bro mellom det sekulære og det religiøse området i forhold til menneskerettsdiskursen. Samtidig peker han på sammenhengen mellom «human dignity», «human rights» og «human duties», som kan føre til et nytt og utvidet engasjement for menneskerettighetene.

Den utviklingen som er skissert her, peker i retning av at Den norske kirke bør arbeide videre med de mange nye perspektiver som kommer fra den store internasjonale samtalen både innenfor ulike kristne tradisjoner og mellom representanter for ulike religioner og sekulære livssyn – om religionens rolle for menneskerettighetene – både som teoretisk fundament og praktisk motivasjonsfaktor.

Menneskeverd og menneskerettigheter

Tanken om menneskeverdet (*human dignity and worth*) som begrunnelse for menneskerettighetene har spilt en viktig rolle for den mer positive vurderingen av menneskerettigheter

[17] Ibid., s. 27-49.

[18] Ibid., s. 67-76.

[19] Ibid., s. 67-76.

[20] Jf. Ulla Schmidt, «Menneskeverd og Kommunikasjon. En rasjonell begrunnelse for menneskeverdet i teologisk perspektiv», *Tidsskrift for teologi og kirke*. nr. 3(1995), s. 177-196.

[21] Se António Barbosa da Silva, «Autonomy, dignity and integrity in healthcare ethics – a moral philosophical perspective.», i Aasen, Henriette S., Halvorsen, Rune og Barbosa da Silva, Antonio (eds.), *Human rights, dignity and autonomy in health care and social services: Nordic perspectives*. Antwerp, Oxford, Portland: Intersentia, 2009, s. 13- 51.

både innenfor religiøse tradisjoner generelt og innenfor mange kristne tradisjoner, for eksempel innenfor katolsk og ortodoks teologi. Vi finner formuleringer om menneskets iboende verdighet (*inherent dignity*) som begrunnelse for menneskerettighetene i forordet («Preamble») til FN's *Verdenserklæringen om menneskerettighetene* av 10. desember 1948: «the inherent dignity and [...] equal and inalienable rights of all members of the human family [...]». Det innebærer at *alle*, i betydningen hvert menneske, har iboende verdighet og «like og umistelige rettigheter».

Men det er ikke bare i religiøse tradisjoner menneskeverd er et viktig begrep. I vår vestlige humanistiske tradisjon er det vanlig å bruke begrepene *menneskeverd*, *integritet* og *menneskets objektive verdighet* som synonyme begreper. Når Immanuel Kant bruker begrepet menneskets iboende verdighet, mener han nettopp *menneskeverdet* eller *menneskets objektive verdighet*. Både i kantiansk betydning og i klassisk humanisme generelt er *menneskeverdet* en *verdi* (verd/verdighet, eng. *worth and dignity*) som er absolutt og uendelig og derfor ikke kan erstattes med noe annet.²⁰ Det som har andre former for verdi eller pris er derimot byttbart og reduserbart, ifølge Kant.²¹ De ting eller fenomener som er byttbare, har bare instrumentell verdi. De kan brukes som middel for å oppnå visse mål som anses å ha iboende verdi.

Den «*objektive verdigheten*» er også i følge den klassiske humanismen konstant, lik for alle mennesker, ikke-graderbar, ikke-empirisk, ukrenkelig, umistelig og ubetinget. At menneskets objektive verdighet ikke kan graderes, betyr at alle mennesker har samme objektive verdighet, dvs., menneskeverd, uavhengig av for eksempel etnisitet, kjønn, alder, helse-tilstand, funksjonsnivå og kultur (jf. art 1 og 2 i Verdenserklæringen). At menneskets verdighet er ikke-empirisk, betyr at menneskeverdet verken kan observeres eller måles kvantitativt. Egenskapen *ukrenkelig* må forstås i etisk betydning, dvs. at menneskeverdet ikke *bør* krenkes, selv om vi vet at det faktisk krenkes hver dag over alt. At menneskets objektive verdighet er umistelig, innebærer at menneskeverdet aldri kan fratas et menneske; også en død person har verdighet og skal derfor behandles med respekt og gis en verdig begravelse. At menneskets objektive verdighet er *ubetinget*, betyr at en ikke

trenger å oppfylle noen vilkår/betingelser (nasjonalitet, kjønn, religion, sosial status, osv.) for å oppnå den, og den er ikke avhengig av hva vi gjør eller har gjort. Mennesket har således sin *objektive verdighet* utelukkende i kraft av å være mennesket (lat. *homo sapiens*).²²

DET ER DERFOR VIKTIG Å VÆRE KLAR OVER
AT TANKEN OM MENNESKEVERDET (HUMAN
DIGNITY) I MANGE RELIGIØSE TRADISJONER
HAR SPILT EN VIKTIG ROLLE SOM FORANKRING
FOR MENNESKERETTIGHETENE.

Det er ulike syn på spørsmålet om menneskeverdet og menneskerettighetene har et religiøst og/eller humanistisk grunnlag. Men uansett kan både religiøse og ikke-religiøse livssyn knyttes til tanken om menneskets verdighet for å begrunne og motivere et engasjement for å fremme og forsvare menneskerettighetene. Det er derfor viktig å være klar over at tanken om menneskeverdet (*human dignity*) i mange religiøse tradisjoner har spilt en viktig rolle som forankring for menneskerettighetene. Det har gitt spillerom for en positiv fortolkning av menneskerettighetene. Derfor er tanken om menneskeverdet en bro mellom en sekulær og en religiøs fortolkning av menneskerettighetene. Menneskeverdet kan også tjene som en klargjøring av menneskerettighetene, ettersom det understreker tre dimensjoner ved det å være menneske: At ethvert menneskelig individ er *unik*, at ethvert individ også har likhetstrekk med andre individer, og at et individ har noe felles med alle mennesker. Menneskeverdet får altså fram både det individuelle og det universelle ved mennesket.

[22] A. Barbosa da Silva (2011), Michael J. Sandel, *Justice, What's the right thing to do?* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.

